

Michael Mann

Megállította-e a globalizáció a nemzetállam emelkedését?

Bevezető

A humántudományokban számos hívet találjuk annak a nézetnek, mely szerint az emberi társadalom egy új formája van kialakulóban. A leginkább lelkesek csoportja a jelent a tizennyolcadik századhoz hasonlítja, amelyben az ipari forradalom, "modernizmus" és "felvilágosodás" feltehetőleg forradalmasította az emberi társadalmat. E felfogás képviselői szerint a "posztindusztriális" vagy "posztmodern" társadalomba való hasonló átmenet korát éljük. Mások terminológiája kevésbé sugall ilyen mérvű forradalmi átalakulásokat. A "kései kapitalizmus," "késő modernség," "radikális modernség" és hasonló terminusok a folyamatos, illetve törésekben megnyilvánuló változások különböző fokaira utalnak. A "globalista" szóhasználat a lelkesedés különböző fokait is jelzi: a "globális kapitalizmus" vonatkozhat pusztán egy régi gazdaságtípus jelentős mértékű kiterjesztésére, míg a "globális társadalom" általában egy új jelenséget jelent az emberi társadalom történetében.

A globalizáció híveinek igen változatos csoportja *literátorokat, filozófusokat, történészeket, szociológusokat, politikai és üzleti közgazdászokat, földrajztudósokat és környezetvédelmi szakembereket* foglal magában. Ezek igen kevés ponton értenek egyet, különösen abban nem, hogy a változások örvendetesek-e. Ám egy kérdésben mégis megegyeznek: a jelenkori változások gyengítik a nemzetállamot. A posztmodernista Baudrillard, Lyotard vagy Jameson, a földrajztudós Harvey vagy Taylor, a szociológus Giddens, Lash vagy Urry, a *The Economist* által jól képviselt üzleti közgazdászok hasonló kijelentéseket tesznek a nemzetállam "aláaknázásáról", "aláadásáról" vagy "marginalizálásáról" (ennek frissebb példáit lásd: Taylor 1996, Lash és Urry 1994, Featherstone 1990, Harvey 1989, *The Economist* 1995.). Egyesek a probléma egyetlen aspektusára szorítkoznak. És mivel az "etnicitás" kulcsszerepet kap a "posztmodern fragmentálódás" forgatókönyveiben, gyakran újjászületni látják a *nacionalizmust* a mai világban. Ám a régi nemzetállamról többnyire múlt időben beszélnek.

A globalizáció híveinek nagy része nyugat-európai, ami nem meglepő, hiszen a Földnek ez a régiója nyújtja a legtöbb politikai alapot ahhoz, hogy múlt időben beszéljenek az államról. Sokan közülük - marxisták és neoklasszikusok egyaránt - materialisták, akik a kapitalizmusban zajló nagy változásokra mutatnak rá, és meggyőződésük, hogy ezek szükségszerűen át fogják alakítani a társadalmi berendezkedés többi területét is. Legtöbbjük érvrendszerét korunk technológiai-információs változásaiból meríti. A világhoz való gyors (gyakran azonnali) hozzáférést biztosító szállítási és információs rendszerek egy globális társadalom alapjaiként szolgálnak. A globalizmus eme potenciális infrastruktúrájának létét magam is elismerem: a kommunikáció és ezáltal a hatalom anyagi-technikai feltételei valóban forradalmasodtak. A Földet személyek, javak és főleg üzenetek járják be, így az egyetlen globális társadalom lelkes látomása technikailag lehetséges. Ám meg is valósult volna? Ennek bizonyítására a globalizáció híveinek különböző csoportjai négy fő tézist hoznak fel.

1. A globálissá, transznacionálissá, posztindusztriálissá, "információssá", fogyasztóivá, neoliberálissá vált, "átszervezett" kapitalizmus aláássa a nemzetállamot, annak makrogazdasági tervezését, kollektivistá jóléti államát, közösségi identitástudatát, a társadalmi élet általános beskatulyázását.
2. Az új "globális korlátok," különösen a környezetvédelmi és a túlnépesedéssel járó veszélyek, amelyek talán egy új "kockázati társadalmat" (risk society) hoznak létre, túl általánossá és fenyegetővé váltak ahhoz, hogy a nemzetállam önmagában kezelni tudja őket.
3. Az identitáspolitika és az új társadalmi mozgalmak új technológiákat használva különböző helyi és transznacionális identitásokat helyeznek előtérbe a nemzeti, valamint a hagyományosan a nemzetállam által kezelt átfogó osztályidentitások rovására. Az előbb említett tényezővel együtt ez vezet az új, transznacionális "civil társadalom" forrongásaihoz, a valóban globálissá váló emberjogi, béke-, környezetvédelmi és társadalmi reformmozgalmakhoz.

4. A poszt-nuklearizmus aláássa az állam szuverenitását és a "kemény geopolitikát," mivel a tömeges hadviselésen alapuló modern állami terjeszkedés mára irracionálissá vált. E nézet talán legkiegyensúlyozottabb változatát Martin Shaw "világállamról" alkotott elképzelése jelenti (lásd: *Review of International Political Economy* 4:3, 1997 őszi, 497-513.). A nemzetközi kapcsolatok tudományterületén ez a nézet igencsak kisebbséginek számít, mivel ez a tudomány továbbra is a szuverén állam tanulmányozásához kötődik.

Tanulmányunk empirikus része tehát a nemzetállam gyengülése fenti téziseinek helyességét vizsgálja. Mivel ezek csekély jelentőséget tulajdonítanak a politikai hatalmi viszonyoknak, megvizsgálunk két politikai ellen-tézist is:

A. Az állami intézmények, bel- és geopolitikaiak egyaránt, még mindig rendelkeznek kauzális hatékonysággal, mert - a gazdasági, ideológiai és katonai intézményekhez hasonlóan - ők is hozzájárulnak a társadalmi lét feltételeinek biztosításához,¹ szabályozva a társadalmi élet határozottan "terület-központú" (lásd Mann 1996: 1. fej.) aspektusait. Így nem lehetnek pusztán a társadalmi hatalom más forrásainak származékai.

B. Mivel az államok nagymértékben különböznek, ha A. tézisünk igaz, ezek az eltérések a társadalmi élet más területein is eltérésekhez vezetnek. Még az európai államok is különböznek méreteikben, erejükben, földrajzi elhelyezkedésükben és központosítottságuk mértékében. Világunk államain végigpillantva a különbségek látványosak a demokrácia foka, a fejlődés szintje, az infrastrukturális hatalom, a geopolitikai hatalom, a nemzeti adósság stb. terén. Az országok ugyanakkor igen különböző fekvésűek. Lehetséges-e, hogy a posztmodern kapitalizmus számára, támogassák bár környezeti korlátok, a "kulturális posztmodernizmus" és a demilitarizáció, mindezek a különbségek lényegtelennek bizonyuljanak, és hogy *ugyanazt* a hatást fejtsse ki valamennyi országban? Vagy a fenti különbségek ezekben az erőkben is eltérésekhez vezethetnek, és így korlátozhatják a globalizációt?

Csak a globalizáció legvadabb hívei tagadhatják teljesen a fenti tézisek érvényességét, akárcsak a nemzetállamnak bizonyos gazdasági, ideológiai, katonai és politikai erőforrások kezelőjeként való fennmaradását. Feladatunk a relatív kauzalitás szintjeinek megállapítása: milyen mértékben alakul át a nemzetállam, milyen mértékben hanyatlik, vagy talán erősödik tovább?

Ehhez azonban előbb be kell vezetnünk néhány fogalmi megkülönböztetést. A világban ma a társadalmi kapcsolatok nagyjából öt térbeli-társadalmi hálózatát különböztethetjük meg.

1. *helyi* hálózatok - amelyek jelen célkitűzéseink szempontjából egyszerûen a szubnacionális kapcsolatrendszereket jelentik;

2. *nemzeti* hálózatok, amelyeket a nemzetállam strukturál, vagy (semlegesebben szólva) határol be;

3. *nemzetközi* hálózatok, azaz a nemzeti alapokon szerveződô hálók kapcsolatai. Legnyilvánvalóbban a háború, béke és szövetségek körül forgó államközi kapcsolatok "kemény geopolitikája" tartozik ide. Ám magukban foglalják az államok "puha geopolitikáját" is, azaz a sajátosabb és békésebb, például légiforgalom-irányítási, adóügyi, levegôszennyezési stb. kérdésekrôl folytatott tárgyalásokat. Továbbá olyan rendszerek kapcsolatait jelentik, amelyek inkább nemzeti, mint állami alapon szervezôdnek: például a nagyobb pályán fellépô "nemzeti bajnokok," legyenek ezek focicsapatok vagy óriásvállalatok.

4. *transznacionális*, a nemzeti határokon átívelô, azok által nem befolyásolt hálók. Ezek lehetnek viszonylag szûk körûek, mint például egy-két szomszédos országban szervezôdô vallási szekták, vagy átfoghatják az egész kontinenst, vagy akár a Földet. A kortárs társadalmakról folytatott viták transznacionális érvei gyakran makroregionális alapúak. Ilyenek a kortárs társadalmi berendezkedések liberális/angolszász, északi/szociáldemokrata vagy kereszténydemokrata/korporativista formái közötti gyakori különbségtevések.

5. *globális* hálózatok, melyek az egész világot, vagy - realistábban szólva - talán annak legnagyobb részét lefedik. Ám különbséget kell tennünk a Földet univerzálisan, illetve partikulárisan átfogó hálók között. A feminista mozgalom például majdnem valamennyi országban terjed, ám általában csak eléggé egyedi és kis csoportok körében. A katolikus egyház bizonyos fokig valamennyi kontinensen jelen van, ám Ázsiában viszonylag kis bázissal rendelkezik, míg Latin-Amerikában szinte egyetemes. A globalizáció híveinek leírásában a kapitalizmus egyetemes globális hálózat, mely nagyjából mindenütt egyenletesen terjed a gazdasági és társadalmi életben keresztül. Így a globális hálózatok állhatnak egyetlen univerzális hálóból vagy hálózatok egy megosztottabb sorából, amelyek között partikularista viszonyok vannak.

Az elmúlt évszázadokban a helyi kapcsolathálóok relatív súlya egyértelműen csökkent; eközben a nagyobb távokat átfogó - nemzeti, nemzetközi és transznacionális hálózatok sűrűbbé, az emberek életében meghatározóbbá váltak. Valódi globális hálózatok csak nemrég alakultak ki. Meg kell jegyeznünk, hogy a globális hálózatok nem azonosak a transznacionálisakkal, noha számos hívük azonosítja őket egymással. Ugyanakkor nem is feltétlenül gazdasági jellegűek. Globális hálózatokat létrehozhat a geopolitika (mint Shaw állítja) vagy valamely ideológiai mozgalom, mint például egy vallás, a szocializmus, feminizmus vagy neoliberalizmus, melyeknek kombinációja talán egy új, transznacionális civil társadalom kialakulását jelentheti.

Mivel a nemzeti és nemzetközi hálózatokat a nemzetállam hozza létre vagy határolja be, a nemzetállam jövője a következő két kérdésre adott válaszon fordul meg. *Csökkenôben van-e a nemzeti és nemzetközi hálózatok társadalmi jelentôsege helyi és transznacionális hálózatok valamilyen kombinációjának javára? Amennyiben globális hálózatok vannak kialakulóban, mekkora a nemzeti/nemzetközi hálózatok hozzájárulásának aránya a helyi/transznacionális hálózatokéhoz viszonyítva?*

Az északi "szerény nemzetállam" (modest nation-state)

A világban jelenleg legismertebb és legelterjedtebb államformával indítunk. "Nyugaton," azaz Nyugat-Európa "északnyugati részén" és fehér gyarmatainak kialakult egy állam, amely "saját" területe fölötti formális politikai szuverenitást, és az azt lakó "népre" vagy "nemzetre" alapozott legitimitást követelt magának. Ezt nevezzük nemzetállamnak.

Az ilyen államok századokon át fenntartották szabályozó erejüket. Elôször, a középkor végétôl, egyre meggyôzôbben követelték maguknak a jogi szabályozás és katonai erô monopóliumát. Azután, a tizenharmadik és különösen a tizenkilencedik században pénzügyileg támogatták a kommunikációs infrastruktúrák egységesítését és a szegények alapszintû ellenôrzését. A huszadik században megszületett a jóléti állam és a makrogazdasági tervezés, valamint mobilizálódott a tömeges állampolgári nacionalizmus (mass citizen nationalism). Ezalatt egyre több állam legitímálta magát "a népre" hivatkozva, vagy annak "képviselôjeként" (liberális demokráciák), vagy "szerves megtestesítôjeként" (autoritárius rendszerek), különbözô fokú civil, politikai vagy társadalmi állampolgárságot biztosítva. Bizonyos fokig tehát az északnyugatiak nemzeti kapcsolathálózatokba "skatulyáztak be," amelyeket kiegészítettek az általunk "geopolitika" néven ismert, nemzetállamok közötti nemzetközi kapcsolatok.

Ez a nemzetállam és a nemzetállami rendszer felemelkedésének mára már jól ismert története, amelynek megírásához magam is hozzájárultam (Mann 1986, 1993a). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezeknek a nemzeti és nemzetközi hálózatoknak a terjeszkedése mindig *párhuzamosan* folyt bizonyos "transznacionális" hatalmi viszonyok terjeszkedésével, különösen az ipari kapitalizmussal és kísérô ideológiáival (liberalizmus, szocializmus), valamint a tágabb kulturális hálózatokéval, amelyeket az európai / keresztény / "fehér" kollektív identitástudatok tartottak fenn északnyugaton. A nemzeti és nemzetközi hálózatok így jóval inkább a helyi, mint a transznacionális hálózatok rovására növekedtek. Például a tizenkilencedik század ugyanazon periódusában, mikor az európai országok nemzeti oktatásukat és közegészségügyüket fejlesztették, növelték az adókat, és egyre közelebb sodródtak az egymás elleni háborúhoz (amik a nemzeti és nemzetközi beskatulyázódás példái), a transznacionális kereskedelem erősen növekedett, elérve a világ termelésének ugyanazt a százalékát, amit ma kitesz, és az északnyugati államok hivalkodó kulturális felsôbbrendûség-tudattal működtek együtt a kínaiak keresztény hitre térítése, kizsákmányolása és elkábítása érdekében. A nemzetállamok felemelkedése valóban *előfeltételezett* egy szélesebb, globális terjeszkedést, legnyilvánvalóbban ennek finanszírozására, de talán a nemzeti öntudat maga is előfeltételezte az európai / keresztény / fehér felsôbbrendûség-tudatot, amely északnyugaton valamennyi társadalmi osztály és mindkét nem számára önnön morális értéke és egyenlôsége tudatának forrásául szolgált. A nemzetállamok terjeszkedésének utolsó jelentôs periódusában (1945-1960) talán mindkét tényezô hatott. A számottevô gazdasági terjeszkedés bôségesen ellátta pénzzel ôket, és rendelkeztek az elköltéséhez szükséges, a háború és újjáépítés megteremtette intézményekkel is; az északnyugati államok ezért, miután megtanították gyarmataikat a 'civilizáció' értékeire, most 'megadták' nekik függetlenségüket annak európai formájában, azaz nemzetállamokként. Így a múltban a transznacionális kapitalizmus és kulturális identitások párhuzamosan erősödtek a nemzetállamokkal és azok nemzetközi rendszerével. Viszonyukat mindig is a viszonylagos autonómia és az együttélésből fakadó kölcsönös függôség komplex keveredése jellemezte.

A legtöbb északnyugati állam *el is veszített* néhány funkciót terjeszkedésének idôszakában. 'Szekularizálódásukkal' lemondtak morális szabályozó hatalmukról, amelyet elvileg az egyházakkal együtt gyakoroltak (noha a régebbi századokban inkább az egyház, mint az állam juttatta érvényre a morális szabályokat). Emlékezzünk arra is, hogy a gazdasági élet legnagyobb része soha nem vált az állam felségterületévé: ezt nevezzük 'magán'-tulajdonnak. A társadalmi élet jelentôs része magánjelleget maradt, vagy *még inkább* azzá vált, kívül a nemzetállam fennhatóságai

körén, még annak nagy terjeszkedési szakaszában is. A javak magánkézben, a homoszexuálisok rejtve maradtak. A kapitalizmus és az erkölcs jelentős mértékben függetlenek voltak az államtól. Később fel fogom vetni, hogy ma a morális autonómia háttérbe szorult.

Északnyugaton így csak egy 'szerény nemzetállam' vált uralkodóvá. A huszadik század során három riválisát győzte le. Elsőként a 'multinacionális birodalmat': a dinasztikus Habsburg-, Romanov- és Oszmán- birodalmakat, gyenge államiságukkal és nem meghatározó nemzeti identitásukkal. A másik két legyőzött állam jóval inkább nemzetállami volt. A fasizmus egy jóval erősebb, autoritárius állam létrehozására törekedett, amely egy szigorúbban és fokozottabban etnikai alapon definiált nemzetet testesítene meg. 1945-re a fasizmus hitelét veszítette, legalábbis a következő két nemzedék számára. Az állami szocializmus ugyancsak erősebb államra törekedett (állítólag csak rövid távon). Noha ez nem szigorúan nacionalista, fokozódó tendenciája, hogy a proletariátust a tágabb 'néppel' vagy 'tömegekkel' azonosítsa, hasonló legitimációs elvekkel szolgált. A gazdasági autokrácia és szigorú felügyelet pedig csak növelte a 'nemzeti' beskatulyázódást. Hitelvesztése tovább tartott, és - egyelőre - 1991-ben zárult le. Mindkét legyőzött rendszer a moralitás fölötti monopóliumot követelte magának, amit a 'szerény nemzetállam' (modest nation-state) soha. Az állam felelőssége volt a 'szovjet ember' vagy a 'tudatos német' kitermelése. Amennyiben mindkét nagyratörőbb 'nemzetállam' győzedelmeskedik, és a globalizáció csak ezután megy végbe, a globális társadalmat globális hálózatok megszakított sorai alkotnák, erősen partikularista és valószínűleg háborús jellegű kapcsolatokkal köztük. Ám mivel ez nem így történt, bármilyen bekövetkező globalizáció valószínűleg jóval univerzálisabb jellegű lesz.

1945 után a szerény győztes elterjedt majdnem a teljes 'északon', azaz a teljes európai kontinensen és Kelet- illetve Dél-Ázsia egyre növekvő területein. Formális külsőségei a 'déli' féltekét is dominálták, és az "Egyesült Nemzetek" nevű szervezet köti össze valamennyi államot. Úgy tűnhetne, hogy a szerény nemzetállam uralja a világot. Bizonyos, szűk értelemben ez így is van. Alig akad olyan állam, amely legitimitását ne a nemzetre alapozná, vagy ne rendelkezne a belső erőszak fölötti monopóliummal vagy valódi területi behatároltsággal. Szinte valamennyiük képes alapvető népességszabályozási, egészségügyi és oktatási politikát gyakorolni. A halálozási számok csökkenése és az iskolázottság növekedése számos oknak betudható, de ezek közül az egyik mindenképpen a hatékony államigazgatás. Emiatt a következőkben napjaink államait nemzetállamoknak fogom tekinteni. Ugyanakkor legtöbbjük igen korlátozott hatalommal rendelkezik területei és határai fölött, míg a nemzetet csak látszólag képviselik. A világ legnagyobb részén egy *igazi* nemzetállam inkább jövőbeli törekvés, mint jelen valóság. A nemzetállam felemelkedése globális, ám igen szerény és egyenlőtlen volt. A szerény nemzetállam meghódította 'északot', szerepet játszott annak terjeszkedésében, és a világ népei zöme számára kívánatos jövőt jelent. Veszélybe került-e mindez?

A kapitalista veszély

A globalizáció hívei helyesen mutattak rá a kapitalizmus néhány jelentős átalakulására. Nem szükség itt bemutatnunk, hogyan használja a kapitalizmus az új 'információs' és 'posztindusztriális' technológiákat arra, hogy elterjedjen a világ nagy részén és mélyen áthassa a társadalmi életet. Ám mennyire fenyegeti a nemzetállamot? És mennyire 'globális' és/vagy 'transznacionális' ez a veszély?

A szó korábbi, földrajzi értelmében a kapitalizmus ma valóban többé-kevésbé globális. Nagymértékű elterjedését két nagy geopolitikai esemény tette lehetővé. Először is a dekolonizáció nagyjából felszámolta a világgazdaság különálló birodalmi zónákra való tagoltságát. Másodsor, a szovjet autarchia összeomlása megnyitotta az utat a kapitalizmus számára Eurázsia meghódítása felé. Mindössze Irán, Kína és néhány kisebb kommunista állam áll ma részlegesen útjában, és ezek is hanyatlanak, vagy hanyatlásnak indulásuk várható. Kína sajátos tulajdonformákat tart fenn (melyek a magántulajdont a köztulajdon és ellenőrzés különböző formáival keverik), és a világban elszórtan vannak még (hanyatló) szükségletre termelő gazdaságok. Ám a kapitalista árupiac nyilvánvaló fölényben van. Erős ellenség nélkül a láthatáron a kapitalizmus - legalábbis minimálisan - globálissá válik. Ez 1940-ben nem volt így, sőt még 1980-ban sem. Nyilvánvalóan egy jelentős átalakulással van tehát dolgunk.

'Tiszták,' azaz egyediségükben egyetemesek-e a kapitalizmus globális hálózata, vagy a társadalmi berendezkedés más, sajátosabb működései is szerepet kapnak létrejöttükben? Egy gazdaság lehet úgy globális, hogy egyetemességét nemzeti vagy nemzetközi kapcsolatháló tartják fenn. Ne feledjük, a világgazdaság 80%-a még mindig nemzeti, belföldi piacokra termel. Mivel a gazdasági statisztikákat országos szinten készítik, nem tudni, mekkora ebben a valóban nemzeti szinten folyó gazdasági tevékenységeknek a helyi, sokszintű kapcsolatháló hozzájárulásához viszonyított aránya. A nemzetgazdaság valószínűleg jóval kevésbé egységes, mint a statisztika sugallná, különösen az elmaradott, illetve a nagy és fejlett országokban, mint például az Egyesült Államokban vagy Ausztráliában. Ám világos, hogy a nemzetállam szabályoz és foglal rendszerbe számos gazdasági kapcsolathálót. A multinacionális

vállalatok tulajdonjoga, javai és kutatásfejlesztési alapja (beleértve a bankokat, befektetési alapokat és biztosítási társaságokat) aránytalanul 'hazájukban' maradnak, és utóbbihoz folyamodnak humántőkékért (képzésért), kommunikációs infrastruktúráért és gazdasági protekcionizmusért (Carnoy, 1993; Castellis, 1993.) Ugyanakkor a legrögzültebb multinacionális vállalatok eladásai, termelés-szervezése és befektetési alapvetően transznacionálisak. A más 'nemzetiségű' vállalatok közötti stratégiai társulások a virágkorukat élik, gyengítve a tulajdon nemzeti identitását - noha ezek nagy része csak a protekcionizmus kijátszására alakul, és annak visszaszorulásával ők is háttérbe kerülnek.

A pénzügyek jóval transznacionálisabb jellegűek, amint azt a pénzügyi piacok, valamint a magyarázatokra képeseknek állított modellek növekvő bonyolultsága mutatja, a rendszertelen mozgástól a káoszelméletekig. Ám jelentős részben határozott nemzeti jellegű intézményeik továbbra is bürokratikus szabályszerűségeket mutatnak. A Nikko Europe alkalmazottai londoni munkanapjukat a tokiói tőzsde bezárta előtt kezdik. Legfrissebb információikat először európai székhelyű klienseiknek adják tovább, akik többnyire szintén japán vállalatok. Azután, amint a Wall Street felébred, az információt továbbküldik nyugatra, és London éjszakára bezár. A pénzpiacok szintén egy nemzeti/transznacionális kettősséget mutatnak. Egyrészt az állami kötvények és valuták adásvétele, a határidőügyletek és a nagykereskedelem jórészt transznacionális, gyakran kifejezetten 'offshore' jellegű, és igen kevés ellenőrzésnek alávetve csúszik át az államhatárokon. Másrészt a vállalati részvények többnyire adott nemzeti tőzsdékhez, nemzeti kereskedelmi joghoz és könyvelési gyakorlathoz kötődnek (Wade, 1996.)

Nyugat-Európa természetesen jóval transznacionálisabbá vált, a kontinentális gazdasági integráció páratlan fokát valósítva meg. Itt valódi közös piacot találunk, ami valószínűleg egy közös valuta bevezetéséhez fog vezetni az elkövetkezendő húsz évben (legalábbis annak központjában), valamint döntően inkább 'euro-' mint nemzeti protekcionizmushoz. Itt a 'nemzeti bajnok' vállalatok 'Európa-bajnokokká' válnak, amiben a nemzetállam legalább annyira támogatja őket, mint az EU.

Ezeket az összetett gazdasági kérdéseket természetesen jóval alaposabban kellene elemezni, mint amire itt terünk nyílik. Két dolog azonban világos: Európa rendhagyó eset (erre később visszatérünk), és a valódi kapitalista kapcsolatháló alapvetően kevertnek maradnak. A nemzeti és transznacionális együttélése megmarad.

Egy harmadik következtetés is adódik: a 'transznacionális' gazdasági kapcsolatok többsége nem szükségszerűen azonosítható a globális univerzalizmussal. A kapitalista tevékenységek zöme inkább 'háromoldalú', mint globális, a fejlett 'észak' három régiójában koncentrálódva: Európában, Észak-Amerikában és Kelet-Ázsiában. Itt zajlik a világ kereskedelmének több mint 85%-a, egyes fejlett ágazatok, mint például az elektronika termelésének több mint 90%-a, és, egy maroknyi kivételével, itt található az első száz multinacionális vállalkozás (beleértve a bankokat is) székhelye. Ez nem jelenti szükségszerűen azt, hogy a kapitalizmus ne lenne globális. Lehet pusztán annak a jele, hogy észak gazdag, dél meg szegény, és hogy mindkettőjüket a kapcsolatok globális hálójába fűzi össze. Azt azonban nem jelenti, hogy a kapitalizmus egy, a fejlett nemzetállamok gazdasága által uralt geo-ökonómiai rendet tartana fenn. Nemzetállamok csoportjai adják a globalizáció rétegződésének rendjét. Egyéb következményekkel együtt ez az északi polgárok érdekeit védi: egy brit vagy amerikai szakképzetlen munkás alacsonyán képzett gyermeke sokkal jobb anyagi körülmények között fog élni (húsz vagy esetenként akár több életévéig), mint indiai vagy brazil társáé. Tény, hogy a nemzetállamok közötti egyenlőtlenségek nőnek, ám majdnem elképzelhetetlen, hogy az északi államok polgárait megfosszák előjogaik nagy részétől. Ez olyan méretű társadalmi zavargásokhoz vezetne, amely összeegyeztethetetlen a stabil és nyereséges kapitalizmussal. Az árupiac annyiban uralkodik, amennyiben összefonódik az állampolgárság - különösen északi - elveivel.

A világgazdaság a G7, a GATT, a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és hasonló szervezetek laza és döntően 'puha' nemzetközi szabályozásának is alá van vetve. Ezeket szintén az észak uralja. Egyesekben végtelennek tűnő tárgyalások zajlanak a kereskedelem liberalizációjáról, amelyek valószínűleg még sokáig elhúzódnak, mert a nemzetállamok csak nemrég kezdték felemelni a vámsorompókat. Bár még közelében sem járunk a globális szabad kereskedelemnek, ebben az irányban haladunk, és a jelenben ideológiailag ez az irány uralkodik. Vajon ez csak egy újabb liberalizálódási szakasz a szabad kereskedelem és protekcionizmus féltűjén való történelmi ingadozásnak? Ez a tanulmányunkban tárgyalt többi tendencia kimenetelétől függ.

Jelenleg és vélhetően a közeljövőben is tehát a gyorsan globalizálódó gazdaság jellegét nem pusztán transznacionális kapcsolatháló adja. A globális helyi, nemzeti, nemzetközi (tanulmányunkban többnyire a háromosztatú észak képviselte) és valódi transznacionális kapcsolatokból tevődik össze. A *transznacionális* árukereskedelem nem uralja a világot.

Idővel egyik-másik ilyen nemzeti és nemzetközi szerveződés elveszítheti jelentőségét. A világgazdaságban csökkenhet az északi dominancia az előnyökkel egyenes arányban. A különösen high-tech tevékenységeket leszámítva számos termelő egység az olcsóbb délre vándorolhat, tovább növelve a globalizációt (noha nem szükségszerűen csökkentve az egyenlőtlenségeket). Mindezidáig azonban a migrációt nem valamilyen 'transznacionális' logika (vagy rendszertelen mozgás?) szervezte, hanem négy másik tényező valamilyen kombinációja: a hasznos természeti erőforrások birtoklása, földrajzi közelség (szomszédos államok), geopolitikai szövetségek (baráti államok) és állami és civil társadalmi stabilitás ("kiszámítható" államok). Míg az első tényező viszonylag szabálytalanul oszlik el a világban (így az olaj önmagában fejletté tehet eléggé elmaradott, távoli országokat), a többi három általában összefügg. A nagy északi gazdaságok történelmi fejlődése tágabb regionális feltételek mellett ment végbe, amelyekből a szomszédos államok és társadalmak is hasznot húztak. Így a terjeszkedés inkább a két Korea és Mexikó, azaz barátságos szomszédok és viszonylag fejlett államok és társadalmak, mint mondjuk az afrikai országok többségének irányában történt. A növekedés nagy része ugyanakkor nem regionális, 'enkláve' jellegű az államokon belül (kivéve ahol sokat számítanak a nyersanyagok, vagy ahol a terjeszkedés egy határon ível át, és a szomszédos kormány támogatja a 'vállalkozói régiókat'). A fejlődés tehát főként az államok központi területeit fogja át, elősegítve teljes civil társadalmak fejlődését és a nemzetállammá válás folyamatát. Így az észak terjeszkedése - és ezáltal a globalizáció - a belőle hasznot húzó nemzetállamoktól függött és azokat erősítette. A globalizáció e formája megerősíti e nemzeti kapcsolathálókat.

Mivel a pénztőke transznacionálisabbnak tűnik mint az ipari tőke, a globalizáció hívei általában az előbbinek a nemzetállamot korlátozó hatásait hangsúlyozzák. Mozgékonyasága és gyorsasága olyan pénzügyi mozgásokat idéz elő, melyek csökkentik az állam pénzügyi erőforrásait, és a háború utáni állami pénzügyi politika három alappillére közül kettőt korlátoznak, a kamatokat és a pénznem értékelését (az adózást kevésbé.) Mindennek az általános jelentőségét azonban két okból is nehéz megítélni. Először is a számadatok nem szolgálnak igazán pontos információkkal a hatalmi viszonyokra nézve. Mivel a pénznemek, részvények, határidőügyletek stb. naponta többször is gazdát cserélhetnek, a 'pénzáramlás' értéke papíron jóval meghaladja a világkereskedelmét, és növekvőben van. Ám ezekből az összegekből nem lehet közvetlenül kiolvasni a hatalmi viszonyokat. A kereskedelem tárgyai nyersanyagok tulajdonjogai, termelt javak és (egyre inkább) szolgáltatások, amelyek szinte valamennyien jóval inkább helyhez kötöttek, és így feltehetően bizonyos fokú nemzeti identitással rendelkeznek.

Másodsorban nem világos, mennyire volt valaha is hatékony északnyugaton a makrogazdasági tervezés. A számottevő növekedés idején, mikor a kormányzatok fölöslegekkel rendelkeztek, hatékonyak *látszott*. Sok kormány engedhetett meg magának némi puha intervencionizmust (bár a szelektív ösztönzések általában hatékonyabbak voltak, mint a közvetlen felügyelet.) Azóta azonban nemcsak a keynesi gazdaságtan, hanem általában a gazdaságelmélet is megdőlt. A közgazdászok ma többé-kevésbé elismerik, hogy nincs magyarázatuk a huszadik század nagy robbanásainak vagy visszaeséseinek egyikére sem (legalábbis nem olyan, amely ne egyedi eseményekre, például a két világháborúra alapozna). A makrogazdasági tervezés néhány nagyon elvont fogalom köré szerveződő általános ideológia volt, amelyből kétes gyakorlati eszközök (elsőként ezek között a központi számvevés), valamint politikák következtek (amelyek tulajdonképpen szintén esetlegességektől függtek). A makrogazdasági tervezés ma is ezek keveréke, noha hangsúlyai eltolódtak. Az ideológiai elvárások és a költségek kiterjesztésének képessége vitathatatlanul csökkentek. Ezért lazább és pénzügyileg óvatosabb nemzeti/nemzetközi (azaz háromoldalú) makrogazdasági politikára számíthatunk: a G7 és GATT útmutatások, részleges liberalizációs egyezmények szaporodására; államosítás vagy közvetlen állami beruházások helyett MITI-stílusú² együttműködési és ösztönző programokra; politikusok helyett központi bankokra; a piac ellenőrzésének kísérlete helyett szándékok jelzésének irányában; és mindenekelőtt nem számíthatunk nagylélegzetű gazdasági elméletekként fellépő adónövelésekre.

A hatalomnak ezeket a nem különösebben látványos csökkenéseit szintén nem könnyű értelmezni. A gazdaság nemzetközivé válása mellett az életszínvonal azonos szinten maradt, az egyenlőtlenségek pedig nőttek (leszámítva Kelet-Ázsiát.) Ha a nemzeti kormányzatok jóléti szándékai és gazdasági tervezési képességei egyre jobban behatárolódnak, ennek okai vagy transznacionális tendenciák vagy a recesszió - a 'restrukturálás', és hasonló átalakítások bármelyikükre adott válaszok lehetnek. Latin-Amerikában például az 'import-pótló' politika a második világháború által lehetővé tett regionális gazdasági fejlődésből táplálkozott; a hetvenes években ez a fejlődés összeomlott a könnyen megszerezhető hitelekkel felhalmozott adóssághegyek alatt, amit a nyolcvanas évekbeli stagnálás és infláció követett. A régió nagy részében ma nagyméretű 'restrukturálás' folyik, ami gyakorlatilag felszámolja a nemzeti makrogazdasági tervezést, és a jóléti államoknak kedvez. Ez azonban talán kevésbé a transznacionalizmus következménye, mint annak a hatalomnak, amellyel az adósság terhe látta el a pénztőkét és annak fő intézményeit: a hitelezők kikényszeríthetik a visszafizetési feltételeket. A hitelezők a szokásos vegyes csoportot jelentik: nemzeti identitású, de transznacionális tevékenységi körű bankok, nemzetközi és döntően északi

szervek, mint a Világbank és a Valutaalap, valamint az Egyesült Államok kormánya a maga kettős, az amerikai befektetőket védeni, és a régiót geopolitikailag és geoökonómiailag barátságosabbá / alárendeltebbé tenni kívánó motivációjával. Ezzel ellentétben viszont a jelenlegi koreai 'restrukturálás' talán csak egy jóval erősebb makrogazdasági politika átalakítása, mivel noha voltak jelentős adósságai, gazdasági fejlődése biztosította azok visszafizetését és új befektetők vonzását.

Hasonlóképpen az északi és déli országok többségét egyaránt sújtó pénzügyi válság könnyen lehet inkább a recesszió, mit a transznacionális kapitalizmus következménye. Korábbi munkáim alapján (Mann, 1986, 1993) ki merem jelenteni, hogy legalább a tizenharmadik századig visszamenőleg a polgárok csak háború idején fogadták el egységesen a jövedelmük egy nagyobb arányának adóként való beszolgáltatását. Nem meglepő, hogy a békés hetvenes években vagy később, a recesszió idején (amikor reális jövedelmek stagnáltak vagy csökkentek), az emberek vonakodtak zsebükbe nyúlni. Ez történelmi szabályszerűség, nem a 'posztmodern' vagy a 'globalizáció' következménye. A hagyományosan a nemzetállamon alapuló politikai mozgalmak, mint a szociáldemokrácia, a keresztény demokrata mozgalom és az Egyesült Államok Demokrata Pártja valóban valamiféle válságba kerültek. Megtorpantak, majd enyhén hanyatlani kezdtek (inkább radikális politikák felléptetésére való képességüket, mint választási vonzerejüket tekintve). Ismét nem egészen világos, miért. A transznacionális tőke új erőinek következménye ez (kiegészítve Európában az euro-intézményekkel), vagy annak, hogy az állampolgárok nem hajlandók az 'adózz-és-költs' politikát támogatni gazdasági stagnálás vagy hanyatlás idején? Valószínűleg mindkettő, noha magam még nem találkoztam olyan kutatással, amely meg tudná különböztetni egymástól a két versengő hipotézist. Természetesen, ha a növekedés nem indul újra, vagy egyenlőtlensége továbbra is növeli a különbségeket és súlyosbítja a munkanélküliséget, ennek egyes, a középbalta gyengítő politikai következményei hasonlóak lehetnek a globalizáció hívei által emlegetettekhez. Úgy tűnik, a társadalmi polgárság északon csúcsosodott ki, és most mérsékelt szekuláris hanyatlást él meg. Ám ezt számos jövőbeli folyamat visszafordíthatja: gazdasági fellendülés, demográfiai változások (azaz egy idősödő vagy magasabban képzett társadalomban csökkennie kellene a munkanélküliségnek és így az egyenlőtlenségnek), vagy politikai visszahatások.

A nemzetgazdaságok azonban maguk is jelentősen különböznek jólétüket, összetartásukat és erejüket tekintve. Vegyük először a három fő északi régiót. Észak-Amerikát szuperhatalma, az Egyesült Államok uralja. Itt egy rendhagyó állammal van dolgunk, melyet egyedi háborús gépezete, valamint (elég gyenge) társadalombiztosítási rendszere határoz meg. A legtöbb egyéb kormányzati tevékenység, amelyek az északi államok többségében a központi állam fennhatóságát képezik (bűnügyi igazságszolgáltatás, oktatás és a jóléti programok többsége) itt ötven különböző 'állam' vagy helyi kormány hatáskörébe tartozik. A szövetségi kormánnyal három fő iparág fonódik szorosan össze, a mezőgazdaság, hadiipar és egészségügy, amelyek valamennyire (még ha sajátos módon is) tervezettnek tekinthetők. Ez valószínűleg így is marad, noha jelenleg a hadsereg majdnem egynegyedével való csökkentését tervezik a következő két évtizedben. Számos egyéb iparágban vannak szorosabb kapcsolatai az 'állami' és helyi kormányzattal, például az ingatlanfejlesztésnek és építőiparnak. A szövetségi törvények hagyományosan szigorúak a munkaviszonyok és monopóliumok terén, különösen korlátozva a szakszervezetek és bankok terjeszkedését. A fő 'tervezőintézet' (a kamatok terén) a Szövetségi Jegybank, amely nagymértékben független a kormánytól. Amerikában nem létezik komoly ipari politika; ezt a gazdaság háború utáni húzóágazataira, a nagyvállalatokra bízák. Ennek nagy része a hatalom szigorú, az alkotmány biztosította szétválasztásának következménye. Az elnök és kormánya, a kongresszus két Háza, a Legfelsőbb Bíróság és ötven 'állam' (melyekben a hatalom hasonló módon szét van választva) nehezen működtethetne egy összehangolt politikai gazdaságot, különösen ha még politikai hovatartozás szerint is megoszlanak. Így nehéz az amerikai kormányzati hatalom gyengüléséről beszélni, hisz azt soha nem is gyakorolták különösebben erőteljesen. Természetesen a recesszió önmagában azt jelenti, hogy ezt most nem is lehetne gyakorolni. Stagnáló családi életkörülmények mellett egyetlen kormányzati szerv sem növelheti az adókat vagy dobhat ki pénzt valamilyen más politikára. Másrészt azonban elmondható, hogy az amerikai nemzetállam bizonyos más tekintetekben tulajdonképpen erősödik. Olyan különböző intézmények, mint bankok, tévétársaságok és újságok egyre inkább nemzeti szinten integrálódnak, a nagyfokú nemzeti szolidaritást jelzi, hogy az iskolarendszer és a munkaerőpiac felszívta a rohamosan csökkenő számú immigránst (az immigráció visszaesett az 1914 előtti szintre).

Természetesen a kapitalista transzformációk az Egyesült Államokat is érintették. A két másik északi geo-gazdasággal való verseny nyomása a legvilágosabban a NAFTA, az Egyesült Államokat, Kanadát, Mexikót és távlatilag más közép- és dél-amerikai stabil gazdaságokat is magában foglaló szabadkereskedelmi övezet létrehozásában nyilvánult meg. Noha Kanada és az Egyesült Államok gazdaságilag hasonlóan fejlett és részlegesen ezelőtt is egységes volt, a 'déli' Mexikó és az 'északi' Egyesült Államok társulása egyeseket arra ösztönzött, hogy a NAFTA-t az új globális gazdaság kicsinyített másának tekintsék. Ám Mexikó a korábban említett 'szabályos terjeszkedési elveket' példázza. Szomszédos, baráti és nagyon stabil állam: hetven éve ugyanaz a párt kormányozza, gyengén korlátozó, mégis

mindeddig képes volt intézményesen válaszolni a nyomásokra. Infrastruktúrája egészen jó, munkaereje meglehetősen jól képzett és egészséges, a nemzetet pedig semmilyen súlyos belső konfliktus nem osztja meg.³

Az Egyesült Államok hegemoniája a kontinensen szintén egyedivé, és az Európai Uniótól nagyban különbözővé teszi a NAFTA-t. Kanada fejlett, ám kis kliens-gazdasággal és gyenge, talán a közeljövőben fel is bomló állammal rendelkezik. Mexikó sokkal szegényebb, a közelmúltban jobban eladósodott, és politikailag is instabilabbá vált. Ám az Egyesült Államok maga is megingott, a latin migráció és a szabad kereskedelem kérdéseiben kételyek gyöttrik, és politikai megosztottsága megnehezíti az összehangolt döntéshozást. Így a NAFTA három különböző hatalmi folyamatot testesít meg: egyrészt egyfajta mini globális gazdaság; másrészt azonban geopolitikailag egyetlen nemzetállam dominálja; ez a nemzetállam pedig különösen megosztott politikai közösséggel és politikai gazdasággal rendelkezik. E három kombinációja egyedülálló a világon, ám, amint látjuk, a transznacionális gazdasági átalakulás politikai és geopolitikai intézményekkel való összekapcsolódása teljesen természetes.

Kelet-Ázsiát jelenleg ugyancsak egyetlen nemzetállam uralja, noha Japán nem egy katonai szuperhatalom. A japán politikai gazdaság az észak-amerikaitól és az európaiaktól egyaránt különbözik, az állam jóval inkább össze van hangolva a kapitalista vállalatokkal (és a függőbb helyzetben levő szakszervezetekkel): ezt Wade (1990) 'a piac kormányzásának', Weiss és Hobson (1995) 'kormányzott függetlenségnek' nevezi. Kelet-Ázsia kisebb gazdaságai általában ennek a nemzeti összehangolásnak a különböző formáit vették át. Ezek a szelektív adózáson vagy kulcsfontosságú export-ágazatok feltételes állami támogatásán alapuló aktív iparpolitikát, az újításokért való állami kockázatvállalást és a technológiai fejlesztésekben való cégek közötti együttműködés kormányzati összehangolását foglalják magukban (Weiss, 1995.) Ezek az államok ugyanakkor politikailag stabilak és képzett, stabil és általában becsületes, fejlett polgári, azaz 'nemzeti' társadalmakkal rendelkeznek. Noha Japán fejlődése megtört, ez nem áll Kelet-Ázsia többi részére.

Ezek a kelet-ázsiai kormányok tehát növekvő adóalappal és az adósságokat fedezni tudó növekedéssel rendelkeznek, országaik pedig vonzóak a külföldi befektetők számára. A jólét kiterjesztésére megemelhetik az adókat, és erős pozíciókból tárgyalhatnak a külföldi vállalatokkal. Bevételeik viszonylag egyenletesen oszlik el, és kiterjedt állami szolgáltatásokat, például oktatást és lakhatást képesek biztosítani. Védik saját iparágukat, noha különböző módokon. Korea és Malajzia protekcionista piacot biztosít autópárának. Thaiföld egy másik kelet-ázsiai utat követ. A japán autógyárak már ott vannak, és az amerikai nagyvállalatok most tárgyalnak gyárak létesítéséről. A thaiföldi kormány erős pozíciókból látszik tárgyalni. Nem ajánl adómentességet, és jelentős hazai részesedést követel. A Fülöp-szigetek jóval nagyobb belföldi piacot és jelentős adókedvezményeket ajánl megkötések nélkül, ám az autógyártók mégis Thaiföldet részesítik előnyben. Miért? Állításuk szerint azért, mert a thaiföldi kormány megbízhatóbb és stabilabb. Az amerikai és japán közgazdászok itt sokkal pontosabban számíthatják ki a jövőbeli nyereségeket és veszteségeket (*USA Today*, 1996. március 5.) Valószínűleg nem minden előnyös különbség fakad a kormányzás jellemzőiből. A thaiföldi társadalom feltehetőleg jobban képzett, fegyelmezettebb és megbízhatóbb emberekből áll. Am mindezek egy nemzeti kapcsolatháló, a nemzetállam tulajdonságai.

A három régió közül Európa az egyetlen, amely jelentős politikai átalakulásokat élt át.⁴ Ez csökkentette, amit tagállamai 'partikularista' autonómiájának nevezhetnénk. Számos területen már nem folytathatják egyedi gyakorlataikat, a termékek címkézésétől a terrorista-gyanús személyek megkínzásáig. Ez hosszú távon a jelentős alkotmányos különbségekre nézve is következményekkel járhat. Az európai és nemzeti kormányokra gyakorolt, növekvő lobbnyomás (amelynek most több érdeket kell jóval hatékonyabban képviselniük, mint eddig), és az ehhez járuló regionális EU-politika (amely számos pénzügyi erőforrást kínál) valószínűleg a központi és helyi kormányzatok közötti jóval egyenletesebb hatalommegosztáshoz vezet. Az állampolgári és kisebbségi jogok ugyancsak egy irányban tartanak. Az államok Brüsszel felé konvergálnak, amely egyre több hatalmat vesz át tőlük.

Mindezt eredetileg geopolitikai és katonai megfontolások indították el: megakadályozni egy harmadik pusztító háború kitörését a kontinensen, pontosabban Németországot nemzetállamok békés gyűrűjébe fogni. Az Egyesült Államoknak megvoltak a maga - elsősorban geopolitikai - okai arra, hogy támogassa. A 'Hatok' és a 'Kilencek' így már a kapitalista átalakulás bekövetkezése előtt össze voltak kötve. Ám mivel az összekapcsolás választott mechanizmusai elsősorban gazdaságiak voltak, az átalakulással csak megerősödött. Európa gazdasága alapvetően transznacionalizálódott.

Az Európai Unió azonban nemzetállamok társulása, egy nemzetközi kapcsolatháló is marad. Fejlődésének hajtóereje mindig is Német- és Franciaország külön geopolitikai egyezményei voltak, melyeket kliens Benelux államok támogatnak. A többi államhoz hasonlóan Német- és Franciaország sokat veszített sajátos autonómiájából. Egymással szövetségben viszont továbbra is ők uralják a fontos kérdések többségét. Kérdezzék meg a németeket, milyen

gazdasági autonómiát, vagy a franciákat, milyen politikai autonómiát veszítettek el, és nehezen tudnak majd válaszolni. Úgy tűnhet, hogy a kisebb és gazdaságilag gyengébb országok többet veszítettek, ám a nagy kérdésekben szuverenitásuk a múltban korlátozottabb volt. A legtöbb veszítenivalója Nagy Britanniának volt, Európa többi részétől való történelmi geopolitikai függetlensége miatt. Ők lakosságuk száma, valamint gazdasági erejük kombinációjának függvényében szavaznak, illetve foglalnak el tisztségeket. Az "ők" államférfiak (és asszonyok), nemzeti technokraták és üzleti vezetők által képviselt államokat és nemzetgazdaságokat jelent. Ez nem a hagyományos 'kemény' geopolitika, mert a főkérdések gazdaságiak, és a résztvevők elképzelhetetlenek tartanak egy háborút egymás között. 'Puha' geopolitika ez, amelyet jóval sűrűbb nemzetközi (és a megmaradt nemzeti) kapcsolathálókat szerveznek.

Európa tehát politikailag és gazdaságilag átalakult, és eközben nemzetállamainak sajátos autonómiája és szuverenitása jelentősen csökkent. Noha a hatalom átadásának mechanizmusai nagyrészt geopolitikaiak voltak (ehhez járult a föderalisták lelkesedése Európa-szerte), ezeket szabályok, intézmények és gyakorlatok intézményesítik, Európa-szerte átalakítva a társadalmi elvárásokat. Ám mindez 'puhább', de jóval sűrűbb nemzetközi kapcsolathálókkal együtt létezik. Mivel mindkettő sűrűsége történelmileg példátlan - egyetlen Deloszi vagy Hanza-szövetség vagy liga sem járta át nemzetközileg és transznacionálisan ennyire mélyen a társadalmi életet -, nincs politikai terminusunk leírására. Végre meghaladtuk a görög nyelv politikai örökségét. Talán egyszerűen az 'euro' a legjobb terminus. Ha igen, akkor lehet, hogy nem ez jelenti a világ jövőjét.

Nem lenne bölcs dolog általánosítani a 'délről' tekintve annak változatoságát. Egy része talán követni fogja Kelet-Ázsiát észak felé. Egy valódi transznacionális átalakulás a világ különböző területeit integrálná a rendszertelen mozgás elve szerint, szinte tekintet nélkül az államhatárookra. Mindez azonban igen valószínűtlennek tűnik, mert a stabil kormányzat, társadalmi rend, oktatás és egészségügy a számottevő külföldi befektetések és a gazdasági fejlődés alapkövetelményei, és a geopolitikai szövetségek továbbra is rendelkeznek némi, noha kevesebb relevanciával (hacsak valamilyen újabb világszintű feszültség át nem veszi a hidegháború helyét). Mindezek nemzeti vagy állami szinten koordinált társadalmi szervezettséget követelnek. Milyen más szerv biztosíthatná őket? Ha Chilének sikerül beilleszkednie az északba, ez azért történhet meg, mert amúgy is meglehetősen stabil államát és civil társadalmát szilárd baloldal-ellenesség, államilag biztosított rend és gazdasági neoliberalizmus erősíti, amelyek vonzóak bizonyultak a külföldi befektetők, különösen az Egyesült Államok számára. Az arab országoknak ez az olajuknak köszönhetően sikerülhet - ám ehhez kitűnő államok is járulnak. A világ lakosságának egyharmadát kitevő Kína és India az erőteljes gazdasági erőforrások, erős civil (azaz 'nemzeti') társadalom és nagyigényű állami szabályozás egy másfajta kombinációját jelenítik meg. Gyengíteni vagy erősíteni fogják-e a gazdasági sikerek a nemzeti állampolgárság-tudatot ezekben az országokban? Minden bizonnyal erősíteni fogják.

A másik végletet jelentő, zavaros helyzetű afrikai államokat inkább premodern, mint modern okok látszanak megosztani. Modernitás-igényük, beleértve a nemzetállam létrehozását, gyenge lábakon állónak bizonyult. A nemzetközi kapitalizmus megerősíteni, nem megosztani szeretné őket, de helyi hatalma vagy figyelmének kiterjedése nem elegendő hozzá. Vannak vonzóbb, erősebb államokkal és civil társadalmakkal rendelkező övezetek.

A világ legnagyobb részén tehát a nemzetállamok számára legégetőbb kérdést a fejlettségi szint jelenti: a szűken értelmezett gazdaság fejlettsége, de két előfeltételé is: az ország 'polgáriassága' és az állam infrastrukturális ereje. E három tényező együttes elterjedése hozta létre az északnyugati nemzetállamot, és kiterjesztését egy szélesebb értelemben vett északra. Ha a világ fejlődése megreked, megreked a nemzetállam terjedése is; sőt egyes gyenge lábakon álló nemzetállamok össze is omolhatnak. Ha azonban a fejlődés lehetséges, akkor ez a nemzetállamokhoz leginkább közel álló országokban fog bekövetkezni, és a maga során erősíteni is fogja azokat.

Tegyük mégis fel, hogy a gazdaság egy egyre transznacionálisabb globalizmus felé halad, hogy az EU, a NAFTA, az Ázsiai és Csendes-óceáni Szövetség országai és más kereskedelmi csoportok összeolvadásával a GATT laza ernyője alatt nagyrészt megvalósul a szabad kereskedelem, hogy a multik kozmopolitábbá váljanak, hogy a dél fejlődése diffúzabbá, kevésbé nemzetállam-centrikussá váljon. Egyenlő lenne-e ez egy egységes transznacionális/globalis gazdasággal, amelyet egyetemesen az árukereskedelem és a szabadpiac ural?

A válasz igen is meg nem is. A javaknak és szolgáltatásoknak egységes árak lenne egy egységes piacon, és költségeiket, előállításukat és adásvételüket kapitalista vállalkozások biztosítanák. A globalizáció egyes hívei szerint a fogyasztói magatartás máris többségben van; az üzleti költségvetési gyakorlatok korábban elszigetelt, például közszolgálati vagy egyetemi intézmények körében is terjednek; és a sportolók szabad és viszonylag új piacokon adják el képességeiket annak, aki a legtöbbet ajánlja. Ezek az árupiaci működések pedig csak terjedni fognak.

Ha így volna is azonban, ezeknek a piacoknak még mindig meglehetnek a maguk sajátosságai, melyek közül egyesek

nemzeti és nemzetközi kapcsolathálókat következmenyei. Noha a javak jóval nagyobb köre kerül ma adásvételre, a legfontosabbak közül számosat nem tulajdonképpen árúként adnak el szabad piacokon. Az Egyesült Államok három legnagyobb ipara, a hadiipar, az egészségügy és (valószínűleg) a tiltott drogok egyikét sem egyszerűen az árutermelés uralja, noha valamennyien jelentős transznacionális kapcsolathálókat feltételeznek. A hadiiparban az állam a high-tech haditechnika monopolisztikus fogyasztója, és ő dönti el, melyik (baráti) államok fogadhatók el fogyasztóként; az ellátásban nemigen van verseny (néha egyetlen gyártó 'pályázik', és néha a profitot a költség-plusz árázással számolják.) A fegyverek inkább 'használati', mint 'csereértéket' képviselnek - az Egyesült Államoknak szükségszerűen rendelkeznie kell velük, szinte tekintet nélkül a költségekre, és a vállalat anélkül gyárthatja le őket, hogy a piaci kockázattal foglalkoznia kellene. Az egészségügy termékeit versenyszerűben kínálja, noha az iparnak sajátos, többszintes szerkezete van, jelentős bürokráciával (a biztosítótársaságokban, az egészségvédelmi szervezetekben stb.), amely a kliensek pénzügyi lehetőségei szerint szerveződik. A fizetőképes kliensek számára pedig a terméknek megint csak inkább használati, mint csereértéke van. Az egészség megőrzése (amelyet a jelen orvosi gyakorlatok és a hatalom definiálnak) szinte bármilyen árat megér. Természetesen mindkét iparág számottevő multinacionális vállalatot, és az ezek befektetéseiben érdekelt globális pénzügyi hálókat is magában foglal. Ezek azonban meghatározóan nemzeti és (a hadiipar esetében) nemzetközi jellegű intézményekbe szerveződnek. A harmadik iparág, a tiltott drogok esetében a fogyasztóhoz való eljutás jórészt áruipiaci jellegűnek tűnhet. Ám ezt az iparágat is jogi és állami rendszabályok által kijelölt határai szervezik meghatározóan bünyügyi jellegű titkolózás és erőszakszervezetekké. A függőség ugyancsak olyan fogyasztókat eredményez, akik számára a termék használati értéket képvisel, amelyet bármi áron (bűncselekményeket is beleértve) meg kell szerezni. Így egy kiemelkedően kapitalistának tűnő gazdaságban sem feltétlenül az áruipiac az úr. A gazdaság változatos társadalmi gyakorlatokat és értékeket foglal magában, amelyek előállítják saját 'fékeiket' az árukereskedelem uralmával szemben.

Noha a kapitalista gazdaság ma számottevően globális, globalizmusa 'nem tiszta', hanem a transznacionális és a nemzetközi kombinációja. Az előbbi potenciális egyetemességét a nemzetállamok partikularizmusai, sőt az ember általában vett társadalmi gyakorlatainak partikularizmusai ássák alá.

Környezeti határok, új társadalmi mozgalmak és egy új transznacionális civil társadalom

A népességnövekedés, a talaj és növények elsivárosodása, a vízhiány, a légszennyezés és az éghajlatváltozás a globalizmus egy második formáját jelenti, amelyet a később is említésre kerülő biológiai, kémiai és nukleáris hadviselés veszélyei erősítenek. Valóban Beck 'kockázattársadalmában' élünk (noha nem csak ebben), és mindössze a huszadik század második fele óta. Néhány ilyen kérdéskörben fenntartható a hagyományos 'megoldás': hagyni a délt és a szegényeket éhen halni. Ám más kérdésekben a teljes emberiségnek kell komoly kockázatokkal szembenéznie. Ezek nem azonosak a kapitalizmus kockázataival, noha a kettő mélységesen összefonódik (mivel ma a kapitalizmus a termelés elsődleges formája). A természet 'uralása' és 'kihasználása', és az ember ezirányú képességeinek hatalmas megnövekedése világszerte az industrializmusnak és a modern korban kialakult egyéb termelési módoknak is betudható. Az állami szocializmus (és fasizmus is) még jobban rombolta a környezetet, míg a kisparaszti réteg kisárutermelése szintén számos romboló gyakorlattá kényszerült átalakulni. A nemzetállamok, tudományos intézmények és (az utóbbi néhány évig) tulajdonképpen valamennyi modern intézmény kivette a maga részét a rombolásból. A megugrott lakosság-növekedésnek is vannak a kapitalizmuson kívül más forrásai, például katonai, vallási és patriarchális gyakorlatok. Ezek a kockázatok a nemzetállamot és kapitalizmust egyaránt meghaladó válaszokat követelnek.

A környezetvédelmi kérdésekre adott válaszok általában kétosztatúnak tűnnek. Egyrészt már működnek azok a szervezetek, amelyek különböző formában a híres környezetvédelmi maximát testesítik meg: "Gondolkodjunk globálisan, cselekedjünk lokálisan." Ezek többnyire vegyes helyi-transznacionális lobbicsoportok és NGO-k. Egyesek tulajdonképpen lobbicsoportok (mint a Greenpeace), másokat tudományos hálózatok képviselik (talajkutatók, ornitológusok, demográfusok stb. szervezetei). Inkább 'modernekek', mint 'posztmodernekek', mert a természet tudományos-gyakorlati kihasználását elsősorban tudományos és társadalomtudományi érvekkel utasítják el. Noha elitjeik északról származnak, egyre jobban elterjednek az egész világon, a magasan képzett déli elitek, valamint valós anyagi gondokkal küszködő, különböző és igen sajátos csoportok között is. Ezek a hálózatok a legmodernebb és legglobálisabb kommunikációs eszközöket használják. Segítségükkel néha sikerül a nemzetállamot és a nemzetközi tőkét egyaránt meghátrálásra kényszeríteniük, mint amikor a nyugat-európai fogyasztók mozgosultak a Shell bojkottálására és a Brent Spar fűrésziget visszavontatására 1995-ben. Hasonló akciókra még számíthatunk.

Ez lenne a 'globális civil társadalom'? Szerkezete nem teljesen új: a huszadik század elején a szocialisták (és kisebb mértékben az anarchisták, pacifisták és fasiszták) ugyancsak kiterjedt, a világ jelentős részét lefedő transznacionális

hálózatokat hoztak létre, hasonlóképpen fejlett technika segítségével (nyomdák, azonnali fordítás, diktafonok stb. - lásd Trockij figyelemreméltó tanulmányát Mexico Cityben). A szocialisták sikeres és sikertelen forradalmak hullámain indították el. Az új civil társadalom eszméjének számos idealista híve azt reméli, hogy annak méretei mellett ezek a történelmi analógiák is eltörpülnek majd.

Másrészt azonban fokozódik a kormányközi szervek - makroregionális és kontinentális szervek, ENSZ konferenciák stb. - szerepvállalása is. Ezek kulcsszereplői, akik képesek összehangolt politikai döntéseket gyakorlatba ültetni, nemzetállamok képviselői. A 'puha' geopolitika ezen a területen is sűrűbbé kezd válni. A küldöttek másik fő csoportját az előbbi két fejezetben említett 'szakértők' képviselik, akik kettős életet élnek. Noha transznacionális szakmai szervezetekben formálódtak, a nemzetállam szempontját kell magukévá tenniük, megpróbálva meggyőzni a kormányokat, hogy a globális problémák tulajdonképpen a nemzet érdekeit is érintik. Egyesek kitűnő érvekre hibáznak rá. Amerikai ornitológusoknak sikerült meggyőzniük a külügyminisztériumot, hogy a Belize-nek szánt segélyprogramjába iktasson be egy olyan ritka madár védelmére vonatkozó követelményt, amiről a tervezők addig nem is hallottak. Ennél lényegesebb, hogy a fejlesztési intézményekben dolgozó feministák úgy próbálnak nyomást gyakorolni a reakciós déli diktátorokra, hogy több forrást biztosítsanak a nők taníttatására, hogy azt magyarázzák, ez csökkenteni fogja a születési számot (ami valamennyi déli kormányzat fő céljai közé tartozik).

A környezetvédelmi kérdések így többnyire kettős kapcsolathálók kialakulását segítik elő: potenciálisan helyi/transznacionális civil társadalmakét, és nemzetközi hálókét, 'puha' geopolitika formájában. Az előbbieket meghaladhatják a nemzetállamot, az utóbbiak szorosabban hangolják össze az államokat, noha részben talán olyan megegyezéssel alapokon, amelyek nem egyeztethetetlenek össze a civil társadalom fokozatos terjedésével. Ismét keveredést tapasztalunk tehát.

Ugyanez a helyzet az 'új társadalmi mozgalmakkal' is. Általánosan elterjedt vélemény, hogy a - nemi szerep, szexualitás, életmód, életkor-csoport, vallás és etnikum szerinti - identitások 'új politikáiban' érdekelték gyengíteni a nemzeti (és nemzetileg szabályozott osztály-) identitásokat, helyi és transznacionális identitás-forrásokkal helyettesítve azokat. Az etnopolitika túl változatos ahhoz, hogy néhány bekezdésben foglalkozni lehessen vele (megtettem ezt már nagyobb terjedelemben máshol). Legyen hát elegendő itt egyetlen mondat: az etnopolitika feldarabolhatja a létező államokat, de - adva lévén az alternatív multinacionális és szocialista államok veresége - csak további, autentikusabbnak gondolt nemzetállamokra. Szeretnék azonban rámutatni, hogy a többi, identitás-politikákra alapozó társadalmi mozgalmak megerősítik a létező nemzetállamokat.

Korábban már bizonyítottam, hogy a 'mérsékelt nemzetállam' létrejötte a társadalmi élet 'magánnak' tekintett szféráitól való távolságtartással kezdődött. Az otthon különösen szent volt, és az államok a legszegényebbeket kivéve távol maradtak a családi élettől. A világi államoknak általában nem voltak saját morális megfontolásaik, a vallástól kölcsönöztek ilyen fogalmakat. Jogrendszerük megtilthat ugyan bizonyos személyes viselkedésformákat, ám a kormányok inkább a moralitás állampolgárok általi interiorizációjára, mint a végrehajtásra támaszkodtak. A látszólagos kivételek - a gyerek és női munkára vonatkozó tilalmak a legfontosabb tizenkilencedik századi példákat képezik az új törvények végrehajtására - általában abból származtak, hogy azt tartották, ezek megsértik a patriarchális otthont és a keresztény szexuális viselkedés normáit.

A huszadik században az új politikai mozgalmakkal és a jóléti államnak a magánszférába való behatolásával mindez megváltozott. Az államtól ma elvárják, hogy a morális viselkedést korábban magán jellegűnek tekintett területeken szabályozza és kényszerítse ki. Többé nem szennyezhetem dohányzással a nyilvános környezetet. Kutyám ürítései szintén jóval korlátozottabbak. Többé nem verhetem a feleségem vagy gyermekeim. Ha elhagyom őket, köteles vagyok gondoskodni jólétükről. Az új törvények jó része paradox módon nem a korlátozás, hanem a személyes szabadságjogok kiterjesztésének szellemében fogalmazódik. A homoszexuálisok nyíltan gyakorolhatják életformájukat; a nők elvetethetik a nem kívánt magzatokat. Mindez azonban nem az állami szabályozás neoliberais hiányából fakad; akkor fakadhatna abból, ha volna valamilyen végső, közmegegyezéssel alap annak meghatározására, mi a nyilvános és mi a magán. Ehelyett folyamatos és éles politikai vitákat és törvények áradatát eredményezi. Összeházasodhatnak-e, nevelhetnek-e gyereket, beléphetnek-e a hadseregbe, vezethetnek-e cserkészcsapatokat a homoszexuálisok? Mennyi ideig, milyen okokból, milyen módon és milyen kórházakban vetethetik el a nők magzataikat? Van-e a feltételezett apának bármi beleszólása? Mindezeket a kérdéseket, és a belőlük fakadó jóléti jogosultságokat törvényben kell szabályoznunk. Következésképpen: szenvedélyes lobbicsoportok szerveződnek, és 'kulturháborúk' alakulnak ki. Az Egyesült Államok szélsőséges helyzetben van, mindkét fő politikai pártját részben kisajátították ezek az 'új társadalmi mozgalmak.' A világ legtöbb országa is hasonlóképpen politizálódik morális kérdésekben.

Ezek a kultúrháborúk valóban feltételeznek transznacionális és globális kapcsolathálókat. Feministák, melegek, vallási fundamentalisták stb. használják a kialakulóban levő globális kommunikációs hálózatokat és NGO-kat, egyaránt összpontosítva energiájukat az ENSZ-re és saját országukra. Mindazonáltal valamennyi küzdőfél saját nemzetállamától követel *több* szabályozást annak jogi és jóléti szervein keresztül: a magzatelhajtás, házasság előtti fogantatás és az egyedülálló szülők gyermeknevelésének korlátozását vagy liberalizációját; a zaklatás, a gyermekek bántalmazása és a nemi erőszak fogalmainak, valamint a vádemeléshez szükséges bizonyítékoknak a tisztázását; a nem hagyományos szexuális beállítottságú vagy életmódú egyének jogainak biztosítását vagy korlátozását. Mivel az autoritativ társadalmi szabályozás túlnyomóan az állam felségterülete marad, az új identitások kialakulása végül politikájának megerősödését és hatókörének kiszélesítését eredményezi. Az új társadalmi mozgalmak azt állítják, hogy az osztálypolitika akadályozza őket. Talán az osztálypolitika hanyatlani is fog - de nem az általában vett nemzeti politika.

Poszt-militarizmus és egy új világtrend

Amint arra Martin Shaw rámutat, az északi nemzetállamok a kemény geopolitika terén mentek át a legalapvetőbb átalakulásokon - mert ezen a téren szereztek a legkeserűbb tapasztalatokat. A két nagy északi háborúban (közkeletű nevükön a két világháborúban) 70-80 millió halottjuk volt - a nemzetállami rendszer egyenes következményeként.⁵ Ezekben a háborúkban ugyanakkor olyan pusztító fegyvereket állítottak elő, amelyeket már nem lehetett semmilyen racionális 'kemény geopolitikai' célra valóban felhasználni. Az északi államok ma kevésbé hajlandóak általános háborúba bocsátkozni, mint szinte bármely más állam a történelem során. A nemzetállam eredeti tartóoszlopa porladni látszik.

Három régiónk azonban ismét különbözik. Egyikük sem vonakodik jobban a katonai lépésektől, mint az európaiak, mindkét háború elkövetői, akik az elmúlt ötven évben az Egyesült Államokra hagyatkoztak védelmük biztosításáért, és akiknek biztonságát jelenleg semmilyen komoly veszély nem fenyegeti. Noha az EU-nak két nukleáris nagyhatalma, valamint egy francia-német osztaga és egy különös Nyugat-Európai (Védelmi) Szervezete is van, mindez jóval kevésbé lényeges, mint a komoly, 'kemény geopolitika' tulajdonképpen, mindeddig példa nélküli hiánya Európában. Az anti-militarizmus a németeket korlátozza a leginkább. Az európai történelem szörnyűségeivel való szakítani akarás valószínűleg a legmeghatározóbb modern átalakulás, amely a leginkább csorbítja a hagyományos nemzeti szuverenitást. Ám Európa történelmét az egész világra kiterjeszteni a végletekig etnocentrikus lenne. És ha meg is lehetne tenni, az analógia többet kívánna, mint a kapitalizmus egy 'kulturális fordulat' által erősített átszerveződését. További háborúkat is megkövetelne a világ többi részén, többmillió emberáldozatokkal, mielőtt ők is azt kiáltják, 'elég volt'.

A japánok többsége azonban talán szintén kimondta, hogy elég volt. Ők jelenleg vonakodnak a katonai lépésektől. Egyes japán politikusok vakmerőbben adnak hangot nacionalizmusuknak német kollegáiknál, ám őket is leintik. Kelet-Ázsia azonban potenciálisan instabil régió. Az Egyesült Államok helyzete ismét eltérő. A két nagy északi háborúban keveset szenvedett, sőt a gazdasága nyert rajtuk. Katonai nagyhatalom, amelynek 1 200 000 fős állandó hadserege van a 21. század hajnalán, és továbbra is modernizálja felszereltségét. Ő marad a világ rendőre, amely szerepben a japán és európai kormányok szívesen látnák a jövőben is, és talán pénzügyileg is hajlandóak lennének támogatni. Am az amerikai katonai költségek csökkentése is jelentős volt, és kérdéses, hogy az amerikai választók eltűnének-e egy olyan háborút, amelyben számos amerikai veszítheti életét. Mindenesetre ezek az északi régiók háború nélkül is uralják a világot.

A világot azonban ennek ellenére konfliktusok marcangolják, amelyek jelentős teret engednek a 'kemény' geopolitikának. Gondoljunk bele: növekvő etnikai szeparatizmus, potenciális nukleáris hatalmak, mint például India és Pakisztán, vagy a két Kína konfliktusai, Kína geopolitikai szerepének összehasonlíthatatlansága valódi erejével, Oroszország és néhány kisebb, jól felfegyverzett hatalom instabilitása, a katonai rendszerek gyakorisága a világban, a nukleáris fegyverek valószínű elszaporodása és a kémiai és biológiai fegyverek jelenlegi, jórészt ellenőrizetlen terjedése a világban. Ki tudja, milyen, a vízhiányból, egy ország élőlhelyének idegenek-uralta kihasználásából stb. fakadó öko-feszültségek leselkednek ránk a közeljövőben? Nemigen valószínű, hogy a militarizmus vagy a háború egyszerűen eltűnik. Mindezek a veszélyek komoly akadályokat képeznek a transznacionális és egyetemes globális háló elterjedésének útjában.

Elképzelhető mindezeknek a veszélyeknek egy globális geopolitikai rendben való leküzdése, noha ez a rend valószínűleg megosztott lenne. Az előrelátható jövőben az Egyesült Államok lenne a központja, amelyet a nagyobb északi országokkal és az ENSZ-szel való jobb egyeztetés támogathatna. Shaw ezek kombinációjában egy kialakulóban levő világtrend biztosítékát látja, noha elismeri, hogy ez nem egy 'igazi' állam, és hogy kétosztatú marad,

megosztva az általa 'nyugati' és 'világ'-összetevőknek nevezett tényezők által. Tulajdonképpen inkább háromosztatúnak tűnik, mivel központja nem nyugati, hanem amerikai, ami egy újabb megbízhatatlansági szintet eredményez. Az amerikai választók nem biztos, hogy hajlandóak biztosítani a 'világrendészethez' szükséges 'zsoldosokat'. Talán hajlandóak örködni szomszédai, valamint néhány stratégiai hely és létfontosságú erőforrás, mint az olaj, de nem az egész világ, vagy a legfontosabb riválisok fölött. A világ mint egész messzire jár még egy transznacionális vagy geopolitikai rendtől.

Ráadásul a fentebb említett forgatókönyvek legháborúsabbjai sem egyenértékűek a nemzetállam múltjának szörnyűségeivel. A 'kemény' geopolitika - azaz a szörnyű háborúk - indították el kezdeti fejlődését, és a közelmúltig annak fele tudható be neki. A kemény geopolitika ma viszonylag visszaszorulóban van északon, de nem mindenütt. Noha a hadi fegyverek jelentette veszélyek nőttek, ezek tulajdonképpen csökkentik mozgósító erejüket. Ha az államok elveszítették hagyományos meghatározottságuk egy részét, akkor hanyatlóban vannak? Ez a leginkább Európára áll, kevésbé a nagy déli területekre. Sőt azt is láttuk, hogy a fentebb leírt nemzeti mozgólódások támogatásával megerősödő 'puha' geopolitika talán pótolhatja annak kemény változatát.

Következtetések

Tanulmányunkban a nemzetállamot állítólag "fenyegető" négy jelenséget, a globális kapitalizmust, a környezeti veszélyeket, az identitáspolitikát és a poszt-militarizmust elemeztük. A globalizáció leglelkesebb híveitől és a transznacionalistáktól óvakodnunk kell. Történelmi érzék híján eltúlozzák a nemzetállamok korábbi erejét; a globális különbségek iránti érzék híján eltúlozzák jelenlegi hanyatlását; sokrétűségük iránti érzék híján lekicsinylik a nemzetközi kapcsolatokat. Mind a négy fenyegetés esetében meg kell különböztetnünk (a) a hatások különbözőségét a különböző régiók különböző országaira; (b) a nemzetállamot gyengítő és a nemzetállamot erősítő folyamatokat; (c) a nemzeti szabályozásokat nemzetközivé és transznacionálissá emelő folyamatokat; (d) a nemzetállamokat és a transznacionalizmust egyaránt erősítő folyamatokat.

Megkockáztattunk néhány általánosítást. A kapitalista átalakulások valamennyire gyengíteni látszanak a legfejlettebb északi nemzetállamokat, ám máshol a gazdasági fejlődés erősíteni fogja a nemzetállamokat. A militarizmus és a 'kemény geopolitika' visszaszorulása északon gyengíti az ottani nemzetállam meghatározottságát. Ám az első három állítólagos fenyegetésnek tulajdonképpen erősítenie és sűrűbbé kellene tennie a 'puha geopolitika' nemzetközi hálóit. És, a legtöbb vélekedéssel ellentétben, az identitáspolitika valójában erősítheti a nemzetállamokat. Ezek a mozgások túl változatosak és ellentmondásosak, a jövő pedig túl homályos ahhoz, hogy világosan kijelenthessük, hogy a nemzetállam és a nemzetállami rendszer erősödik, vagy gyengül. Inkább úgy tűnik, hogy (egy-egy posztmodern állításai ellenére) a világ integráltabbá válásával a *helyi* kapcsolatháló gyengülnek - noha néhány létező állam kisebb, etnikai meghatározottságú államokra való szétesése egy valamennyire ellentétes irányú folyamat lenne, azaz a nemzetállam helyibb szintre való áttétele.

A globális kapcsolatháló valóban erősödnek. Ám ezekben három fő elem fonódik össze. Először is erejük egy része főként a globálisabb léptékű, a kapitalizmus technológiájából és társadalmi kapcsolataiból létrejövő transznacionális kapcsolatokról ered. Ezek azonban nem elég erősek ahhoz, hogy a globális kapcsolathálókra egységes egyetemességet kényszerítsenek. Másodszor ezért a globális hálózatokat a nemzetállamok, különösen az erősebb északiak szerény sajátosságai osztják meg. Harmadszor pedig ebben a megosztottságban nemzetközi kapcsolatok közvetítenek. Ezek némi 'kemény' politikát is magukban foglalnak, és amennyiben ismét jelentős háborúhoz vagy nemzetközi feszültségekhez vezetnének, a megosztottság csak fokozódna. Jelenleg azonban a 'puha' geopolitika terjedése erőteljesebb, és ez a transznacionalizmus lényegéhez jóval közelebb áll. Egységes 'globális társadalom' lenne ez? Nem a kifejezés erős, a leglelkesebb elméletírók által gyakran használt értelmében. Ezek a globális hálózatok nem vezethetők vissza egyetlen, viszonylag rendszerszerű integrációs vagy interakciós alapelve. Saját 'társadalom'-elképzelésem kevésbé nagyigényű, mivel a mindenkori társadalmakat többszörös, átfedésben lévő és kereszteződő kapcsolathálóként gondolom el. Nem valószínű, hogy a globalizmus ezen változtatni tudna. Az emberi kapcsolatok ma behálózzák a Földet, de sokrétű, változatos és egyenlőtlen formában.

Fordította: Vincze Hanna Orsolya

Irodalom

Carnoy, M.: Whither the Nation-state? In M. Carnoy (ed.) *The New Global Economy in the Information Age*, College

Park, Penn, Pennsylvania State University Press. 1993.

Castells, M.: The Informational Economy and the New International Division of Labor. In M. Carnoy (ed.) *The New Global Economy in the Information Age*, College Park, Penn, Pennsylvania State University Press. 1993.

Economist, The: The World-economy: Who Is in the Driving Seat? 1995. október 7.

Giddens, A.: *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity. 1990.

Harvey, D.: *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell. 1989.

Lash, S. - Urry, J.: *Economies of Signs and Space*, London, Sage. 1994.

Mann, M.: *The Sources of Social Power*, I. kötet: *From the Beginning to 1760 A.D.*, II kötet: *The Rise of Classes and Nation-states, 1760-1914*, Cambridge, Cambridge University Press. 1986, 1993a.

Nation-states in Europe and Other Continents: Diversifying, Developing, not Dying, *Daedalus*, 1993b. 122.

Taylor, P.: Embedded Statism and the Social Sciences: Opening up to New Spaces. *Environment and Planning A*, 28 (11) 1996.

Wade, R.: *Governing the Market: Economic Theory and the Rise of the Market in East Asian Industrialization*, Princeton, NJ, Princeton University Press. 1990.

Globalization and Its Limits: Reports of the Death of the National Economy Are Greatly Exaggerated. *New Left Review*, megjelenés előtt. 1996.

Weiss: Governed Independence: Rethinking the Government-business Relationship in East Asia. *The Pacific Review* 8. 1995.

Weiss, L. - Hobson, J.: *States and Economic Development. A Comparative Historical Analysis*, Cambridge, Polity Press. 1995.

Jegyzetek

1 Természetesen léteztek és ma is és léteznek állam nélküli társadalmak (sőt az emberiség létének jelentős részét uralták is). A fejlett társadalmi élethez azonban szükség van az államra, bár az anarchisták nem értenek ezzel egyet.

2 MITI - a különösen intervencionista Japán Ipari és Kereskedelmi Minisztérium

3 Chiapas az egyetlen tartomány, ahol etnikai konfliktusok esetlegesen kialakulhatnak, mivel mindenütt máshol a meszticek vannak többségben. Ennek oka, hogy Chiapas a húszas években szerezték meg Guatemalától.

4 A kérdést egy korábbi tanulmányomban tárgyaltam részletesebben, más régiókkal való összehasonlításokkal (Mann, 1993b.) Amint jelen tanulmány jelzi, azóta bizonyos tekintetben változtak a nézeteim.

5 Természetesen a világháborúknak összetett okaik voltak. Mindazonáltal, ahogy azt az első világháború esetében máshol már megpróbáltam kimutatni (lásd: Mann, 1993a: 21. fej.), minden más hatalmi szerveződésnél (például a kapitalizmusnál) jobban támaszkodtak a nemzetállam intézményeire.

- [Varga Attila: A román Alkotmány módosításának időszerűsége \(elvi szempontok, javaslatok, észrevételek\)](#)
- [Kántor Zoltán: Az állam és az alkotmány](#)
- [Takács Ferenc László: Alkotmányosdi](#)
- [Toró T. Tibor: Alkotmányozás és közösségi felelősség](#)
- [Tóth Judit: Alkotmányos hit - politikai illúziók nélkül](#)
- [Veress Emőd: Az 1991-es román Alkotmány reformja](#)
- [Victor Duculescu: Az Alkotmány felülvizsgálatának néhány elméleti és gyakorlati szempontja](#)
- [Iulian Poenaru: Gondolatok egyes alkotmányos rendelkezések demokratikus természetéről](#)
- [Dr. Sulyok István: Az alkotmányosság kérdése Romániában](#)

- Dr. Willer József: A kisebbségi jog az utódállamok alkotmányaiban
- 2.2. Az 1991-es Alkotmány vitája. Az alaptételek megvitatása
- Michael Mann: Megállította-e a globalizáció a nemzetállam emelkedését?
- Kiss Dénes: A határon túli magyarság egészségügyi helyzete és a státustörvény egészségügyi kedvezményeivel szembeni viszonyulása
- Balázs Sándor: Hatvanéves a "Huszonkét év"
- Jobbágy István: A kisebbségek fogalmának meghatározási problémája a nemzetközi kapcsolatokban
- Tóth Károly Antal: "A nemzet halott!"
- Zakota Zoltán: A romániai magyarság intézményrendszerének gazdasági feltételeiről
- Demény Gyöngyvér: Kisebbségek oktatási jogai és a magyar tannyelvű felsőfokú oktatás Romániában
- Gáti Attila - Orbán Márta: Privatizáció és vállalatértékelés
- Nagy Csongor István: A romániai kisebbségi jog 1945 és 1989 közötti történetének tendenciái, különös tekintettel a romániai magyarság történetére (I.)
- A nemzetiségi irodalom válogatott bibliográfiája 1990
- Az alkotmány-javaslat főbb szakaszai

(c) Jakabffy Elemér Alapítvány, Media Index Egyesület 1999-2004
Impresszum | Médiaajánlat | Adatvédelmi záradék